

Karagöz Karikatürlerinde Kafkasya

Caucasia in Karagöz Cartoons

Makbule SARIKAYA

Ardahan Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Ardahan, Türkiye

Öz

Yayın hayatına 1908'de İstanbul'da başlayan Karagöz, dört sayfa çıkan haftalık bir mizah dergisi olup, Karagöz ve Hacivat karakterleriyle döneme ilişkin gelişmeleri ele almıştır. Türk dergiciliğinde uzun bir dönemin tanığı olan Karagöz'ün ele aldığı konulardan biri de Osmanlı Devletiyle yüzyıllarca ezeli düşman olan Çarlık Rusya'nın Kafkasya'daki durumudur. 1800'lerden itibaren Kafkasya'ya yerleşen Rusya, I. Dünya savaşında Osmanlı Devleti'ni Kafkas cephesinde yenerek geniş bir alanı işgal etmiştir. 1917 Bolşevik devrimiyle Çarlık Rusya'nın yıkılması sürecinde Kafkasya'da büyük güçler kadar yerel gruplar da çatışmıştır. Bu bağlamda Kafkasya'da meydana gelen gelişmelerin Türk mizah basınına yansımaları, Karagöz karikatürleri üzerinden incelenmiştir. Burada 1914-1925 arası dönemde tarih sahnesinden çekilen iki imparatorluğun çözülmesi ve yeni kurulan iki devletin yenedünya düzeninde aldığı şekil ve ilişkiler ekseninde Kafkasya'daki gelişmeler incelenmiştir. Bu yönüyle konu, 1914 dünya savaşının başlamasıyla açılan Kafkas cephesi ile 1925'de yapılan tarafsızlık ve dostluk antlaşmasına kadar olan dönem arasında sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Karagöz, Sovyet Rusya, Çarlık Rusya

ABSTRACT

Karagöz, which started its publishing life in Istanbul in 1908, is a weekly humor magazine with four pages and covered the developments related to the period with the characters of Karagöz and Hacivat. One of the issues addressed by Karagöz, who is a witness of a long period in Turkish journalism, is the situation of Tsarist Russia in the Caucasus, which has been an eternal enemy of the Ottoman State for centuries. Russia, which settled in the Caucasus since the 1800s, I. In World War II, it defeated the Ottoman Empire on the Caucasian front and occupied a large area. In the process of the Bolshevik revolution of 1917 and the fall of tsarist Russia, local groups as well as the great powers clashed in the Caucasus. In this context, the reflection of the developments in the Caucasus on the Turkish humor press has been examined through Karagöz cartoons. Here, the deconstruction of the two empires that were removed from the historical scene in the period between 1914 and 1925 and the developments in the Caucasus on the axis of the shapes and relations of the two newly established states in the new world order are examined. In this aspect, the issue is limited to the period between the Caucasian front, which was opened with the start of the world war in 1914, and the period up to the neutrality and friendship treaty concluded in 1925.

Keywords: Caucasasia, Karagöz, Soviet Russia, Tsarist Russia

Giriş

Kısaca Kaf dağının çevresi olarak tarif edilen Kafkasya, güneyde Çoruh-Arpaçay-Aras nehirlerinin, doğuda Hazar denizinin batıda Karadeniz, kuzeyde İdil (Volga) ve Ten (Don) nehirlerinin birbirine yaklaştığı nokta olarak sınırlandırılan bölge şeklinde ifade edilir.¹ Binlerce yıllık Türk hâkimiyeti ve yerleşimine sahip Kafkasya'da, farklı dini ve etnik kimliklere bağlı krallık veya beyliklerin var olduğu; stratejik özellikleri dolayısıyla büyük devletler ve küçük yapılar arasındaki çatışmaların genellikle var olduğu bilinmektedir.² Milattan önce Saka/İskit, Kimmer ve Kıpçak akınlarıyla Türk yerleşimine sahne olan Kafkasya³, Türklerin Müslüman olmasından itibaren 19. Yüzyılın başlarına kadar kesintisiz Müslüman Türk hâkimiyetinde farklı devlet veya beylik adlarıyla idare edilmiştir. Ancak Kafkasya'nın kaderi Rusların buraya yönelmesiyle

1800'lerden itibaren değişmeye başlamıştır. Kafkasya'da Rus hakimiyeti tesis edilinceye kadar Bizans, Selçuklu, Moğol, Akkoyunlu ve Osmanlı gibi büyük devletlerin uzun süreli ve güçlü hakimiyetleri döneminde bölgedeki prenslikler veya beylikler bu güçlerin ilişkilerine göre konumlanmışlardır.⁴ Ancak Rusların Kafkasya'ya yerleşmesiyle bölgedeki dini ve etnik kimlikler etkin bir nüfus siyasetiyle yeniden planlanmıştır. Böylece farklı bölgelerden getirilen Hristiyan unsurlar bölgeye yerleştirilmeye ve yeni güç odakları yaratılmaya başlanmıştır. Sonunda I. Dünya Savaşı başladığında Kafkasya, birbirine düşman hiziplerin ve Kafkasya hakimiyeti için savaşan sömürgecilerin parçala-böl-yut oyunlarına yeni kurbanların yaratıldığı bir ortam haline gelmiştir.⁵ Rusların, Gürcistan'ın işgaliyle girip Azerbaycan hanlıklarını yıkarak ilerlediği Kafkasya'da doğu, batı ve güney istikametinde ilerlediği; Ruslar kadar İngi-

Geliş Tarihi/Received: 05.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 06.05.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Makbule SARIKAYA
E-posta: makbulesarikaya@ardahan.edu.tr

Atf: Sarıkaya, M. (2022). Karagöz karikatürlerinde Kafkasya. *Atatürk Dergisi*, 11(1), 1-8.

Cite this article: Sarıkaya, M. (2022). Caucasasia in Karagöz cartoons. *Journal of Atatürk*, 11(1), 1-8.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

- 1 Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kafkasyayı İşgali", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5/1, 1990, s. 239.
- 2 Mustafa Sarı, Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2010, s.19-20.
- 3 Fahrettin Kırzioğlu, Kars Tarihi, İstanbul, 1953, s.xvi.
- 4 M. Sarı, Türkiye-Kafkasya..., s.21.
- 5 Esin Dayı, Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan Ve Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum, 1997, s.8.

liz, Fransız ve Alman hırslarının mücadele alanı olan Kafkasya'da halk kanlı savaflara, göçlere, yağma ve zulümlere maruz kalmıştır⁶. Dünya Savaşı başladığında Rus işgalindeki Kafkasya 1918'de İngiliz işgaline, 1920'ler sonrası ise Sovyet Rusya'nın kontrolüne girmiştir. Sovyet Rusya Türkiye ile barış antlaşmaları imzalayarak Kafkasya'da iyi komşuluk ilişkileri başlatılmıştı. İki ülke arasındaki iyi ilişkiler devam ettiği süre içinde Kafkasya konusu herhangi bir sorun olarak gündeme gelmemiştir.

Karagöz Karikatürlerinde Kafkasya

Yayın hayatına 1908'de İstanbul'da başlayan Karagöz, dört sayfa çıkan haftalık bir mizah dergisidir. Türk mizah sanatının sözlü karakterlerinden olan Hacivat ve Karagöz'ün konuşturulduğu Karagöz dergisi, savaş gibi zor zamanlarda Türk halkına cesaret, ferahlık ve manevi güç veren karikatürleriyle dönemin tanığı olmuştur.⁷ Mizahi unsurları kullanarak dönemin askeri, siyasi ve sosyal konularına bakışı ile tarihi bir kanıt ve kayıt olan Karagöz, Türk mizah yayıncılığında uzun ömürlü bir kaynaktır. Bu yönüyle tarih araştırmalarında dönemin tanığı olarak açık ve net mesajlarıyla bilgi veren Karagöz, Kafkasya'da faaliyet gösteren ülke ve güçleri yarattığı yeni tiplerle okuyucuyla buluşturmuştur. Karagöz dergisi, 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'nda Çarlık Rusya'yı ayı, sarhoş Moskof, ayıkof gibi isimlerle bazen insan bazen ayı şeklinde tasvir ederken 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra kurulan Sovyet Rusya'yı da benzer karakterlerde ifade etmeyi sürdürmüştür. Moskof ve ayı karakterini kullanan Dergi, Kafkasya üzerindeki Türk-Rus mücadelesinin yeni bir safhaya girdiği, Çarlık Rusya'nın yıkılması ve savaştan çekilmesiyle kırk yıldır Rus işgalindeki Türk topraklarının kurtarılacağı umudunu okuyucusuna taşımıştır. Çarlık Rusya'nın felakete sürüklenmesi sürecinde Karagöz, Kafkas cephesine ilişkin umutlu mesajlar yayınlamış, Türklerin müttefikleri Almanların Rusları mahvedeceğine olan güven ve Rusya'nın mahvoluşu sıklıkla karikatürlere konu edilmiştir. 1917'de Bolşevik ihtilalinden sonra da yıkılan Çarlık Rusya'nın kötüleşen durumu, savaşa devam edip etmemekteki kararsızlığı, ittifak devletlerinin Kafkasya'daki faaliyetleri gibi konuları ele alarak Kafkasya'da değişen dengeler değinilmiştir. 1918'de Anadolu'daki İtilaf işgaliyle dergiye uygulanan sansürle kesintiye uğrayan haberlerde yer alamayan Rusya, 1921 sonrası iki ülke arasında kurulan iyi komşuluk ilişkileri bağlamında yeniden karikatürlerin konusu olmuştur.⁸

Bilindiği üzere Karadeniz, Kafkaslar ve Balkanlar üzerinden Osmanlı için ciddi tehdit oluşturan Çarlık Rusya ile savaşların tarihi yüzyıllar öncesine uzanmaktadır. Uzun yıllar süren savaşlarla yıpratıldığı Osmanlı devletine son darbeyi Kafkas cephesinden vuran Çarlık Rusya, 1915 Sarıkamış cephesinde elde ettiği fırsatla doğu Anadolu ve Karadeniz'de geniş bir alanı işgal etti. Böylece Kafkasya'nın 1800'lerden itibaren yaşadığı Rus işgal ve zulmünü Anadolu da yaşamaya başladı. Aynı zamanda geleneksel Rus politikasında Kafkasya, Türk dünyasını ayıracak ve gelecekte kendi siyasetleri için kullanabilecekleri güvensiz, kırılğan ve birbirlerine düşman bölgelerin varlığını öngören nüfus ve iskan siyaseti için şekillendirilmişti. 19. Yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan topraklarında bunu başaran Çarlık Rusya 1878'den itibaren Elviye-i Selase denilen Kars, Ardahan ve Batum'da bu politikayı uygulamış⁹ ve elde ettiği kazanç ve fırsatı Sarıkamış felaketinden sonra doğu Anadolu ve Karadeniz'de daha geniş bir alanda hayata geçirmeye başlamıştır. Bu siyaseti gereği Çarlık Rusya işgal ettiği yerlerde başta Ermeniler olmak üzere Rum ve Gürcüler gibi gayrimüslimleri etkin vaat ve destekle

Türklerle karşı yönlendirmiştir. Öyle ki Rusların bölgeye ektiği tohumlar 1917'de Çarlık Rusya'nın yıkılmasına rağmen bölgede huzur ve asayiş oluşmasını engellemiş, hatta kurulması planlanan veya kurulan bu tür tampon devletler daha sonra Sovyet Rus boyunduruğuna geçirilecek şekilde düşünülmüştür. O günlerde Bolşevik-Menşevik çatışmalarıyla sarsılan yeni Rusya, bölgeyi denetiminde tutmak, petrol sahalarına yerleşmek için etnik ve dinsel farklılıklara ideolojik ayrılıkları da eklemek suretiyle Kafkasya'da yeni bir politika uygulamaya başlamış, bölgede Türklerin yanında Almanlar ve İngilizlerle de hakimiyet savaşına girmişti.¹⁰ Yüzyıllardır devam eden sömürge yarışı 1914'te küresel bir savaşa sürükleyince Osmanlı Devleti de bu savaşa katılmış ve ilk Dünya Savaşı Kasım 1918'de bitmiştir. Bu savaş ile Çarlık Rusya ve Osmanlı Devleti tarihe karışmış, bir zamanlar Türklerin hakimiyetinde olan ancak 19. Yüzyıldan itibaren Rusların eline geçmeye başlayan Kafkasya artık İngiltere, Amerika ve Almanya gibi büyük güçler arasında önemli bir çatışma alanı haline gelmiştir.

Dünya savaşı başladığında tarafsız kalan Osmanlı Devleti, İngiltere, Rusya ve Fransa blokuna karşı Almanya ve Avusturya-Macaristan blokunda yer aldı. Savaş 28 Haziran 1914'te başladı ve Sırbistan, Almanya, Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın katılımıyla hızla yayıldı. Bir hafta içinde Avrupa savaşa süreklenirken Japonya, Yeni Zelanda, Afrika ve deniz cepheleriyle savaş kısa zamanda küresel bir boyut kazandı. İttifak görüşmelerinin yoğunlaştığı bu dönemde 2 Ağustos 1914 Osmanlı-Alman gizli ittifak anlaşmasıyla ve Almanların bir dizi olayla savaşa sürükledikleri Osmanlı Devleti, 29-30 Ekim'de Rus limanlarını bombalayarak savaşa girdi. Kasım 1914'te Rusya ile denizde ve karada savaşa başlayan Osmanlı Devleti'nin Savaşın ilk günlerindeki durumu Resim 1'deki 7 Kasım 1914 tarihli karikatürle Yavuz zırhlısına gönderme yapılarak verilmiştir. Karikatürde milli heyecanı tarihi şahsiyetler üzerinden yansıtan Karagöz, Türklerin Rusları denizin dibine gömeceği kararlılığı ile savaşa ilişkin gelişmeleri okuyucuya ulaştırmıştır.

Resim 1.

25 Teşrinievvel 1330/ 18 Zilhicce 1332/ 7 Kasım 1914

Hazreti Yavuz: "Karagöz ağı! Savurarak fırlat ki kıymıdayamadan dibi bulabilsinler. Karagöz: فرمان efendimizindir. Siz yalnız işaret buyurun. Evvel Allah yedi kat suyun ve yerin dibine fırlatmak boynumun borcu olsun efendim"¹¹

6 M. Sarı, Türkiye-Kafkasya..., s.25-27.

7 Turgut Çeviker, Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü, 3, İstanbul, 1991, s.17.

8 Makbule Sarıkaya, "Karagöz Karikatürlerinde 1917 Rus Bolşevik Devrimi", Atatürk Dergisi, IX/2, 2020, s.200.

9 E. Dayı, Elviye-i Selase'de, s.7,12-13.

10 İsmail Eyyupoğlu, Elviye-i Selase'de İdari Teşkilatlanma (1918-1921), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2003, s.34,50-51.

11 Karagöz, 25 Teşrinievvel 1330/ 18 Zilhicce 1332/ 7 Kasım 1914.

Resim 2.

19 Teşrinisani 1330/ 13 Muharrem 1333/ 1 Aralık 1914

Karagöz: "kasap başı! Biz bunları parçalarken sen de çabuk yüzmeye çalış. Çünkü arkada daha birkaç yüz bin tane var"¹²

Resim 3.

22 Kanunuevvel 1330/ 17 Sefer 1333/ 4 Ocak 1915

Hacivat: "böyle sefer ve seyahat pek hoş oluyor. Acaba yolumuz daha çok sürecek mi? Karagöz: onu kızıağı çeken bilir. Bu gidişle az kaldı zannederim"¹³

Savaşa girdikten kısa bir zaman sonra Osmanlı Devleti, Sarıkamış'ta askeri yoğunak yapan Rusya'ya karşı doğuda/Kafkasya'da bir taarruz planlanmıştır. Almanya'nın da desteğiyle 23 Kasım 1914'te ilan edilen cihad-ı ekber ile dünya Müslümanları gibi Kafkasya'daki Müslümanların da ayaklanması planlanmıştır. Kafkas cephesinin açılmasında, Almanların savaş yükünü azaltmak, Bakü petrollerine ulaşmak, Türk ve Müslümanlarla birleşerek Rusların işgalindeki toprakları özellikle Kars, Ardahan ve Batum'u geri almak, Kafkasya ve Azerbaycan'daki silahlı Ermenilerin Türkleri katletmelerini önlemek gibi amaçlanmıştır. Bu yönüyle Kafkas cephesine ilişkin ümitler Karagöz'ün karikatürlerinde ele alınmıştır. Örneğin Resim 2'deki 1 Aralık 1914 tarihli karikatür, Rusları yenen Almanlara ilişkin olup Alman kasabın derisini yüzdüğü Rus ayısı ve bu İttifak Kasabında keyifle çalışan Karagöz'ün etleri parçalaması karikatüre yansıtılmıştır. Türk-Alman ittifakının başarısına olan inancın da yer aldığı karikatür Kafkas cephesindeki başarı beklentisini de yansıtmaktadır.

Resim 4.

9 Şubat 1330/22 Şubat 1915

Fon der Alman: "ayartıkazim ettim. Dünyayı senin vahşetinden kurtaracağım. Karagöz: haydi kahramanım bir hamle daha bu vahşi canavarın büsbütün işini bitir. Ben de melun ayağın çiğnediği mukaddes toprağı bir an evvel kurtarmak için çalışıyorum"¹⁵

Kafkas cephesinde 22 Aralık 1914'te başlayıp 1915 Ocak'ın ilk haftasına kadar devam eden Sarıkamış taarruzu soğuk kadar tifüs, açlık, yol ve iaşe sıkıntıları ve plansızlık gibi nedenlerle bir faciaya dönüşmüş, Türk ordusu büyük bir kayba uğramıştır. Osmanlı basınında sansürlenmiş Sarıkamış yenilgisi, Karagöz karikatürlerine de bu minvalde yansımıştır. Örneğin yenilginin olduğu günlerde Ardahan'ın alınarak zafer kazanıldığı, Resim 3'teki 4 Ocak 1915 tarihli karikatürde Ardahan'a girildiği (Tabelada Ardahan-Kars yolu yazılı) haberi şeklinde verilmiştir. Oysaki Aralık ortasında başlayan Sarıkamış hareketi Ocak 1915 başlarında büyük bir hezimetle sonuçlanmış ve Kafkas cephesinde üstünlük Rusya'ya geçmişti. Devamında Rus ileri hareketi Kafkasya'da olduğu gibi Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü Rus işgaline girmiş ve bölgede sivil ahali Rus, Ermeni, Gürcü ve Rumların sistematik kıyımlarına maruz kalmıştır. Basındaki sansürle bölgedeki durum takip edilemez iken Batı basınında Türk düşmanı bir anlayışla gerçekler çarpıtılarak dünya kamuoyuna sunulmuştur.

Ruslar Sarıkamış'ta kazandıkları başarıyla Ocak ayının sonlarında Kafkasya'da güçlenmiş, Rus işgali Kafkasya'yı aşarak 1916'da Erzurum, Erzincan, Muş, Bitlis, Van, Bingöl, Rize ve Trabzon'a ulaşmıştır. Ermenilerin yaptığı yağma ve katliamın 1918'e kadar devam ettiği bölgelerde meydana gelenler Karagöz karikatürlerine yansıtılmıştır. Bu dönemde Rusya ile ilgili karikatürlerde, Almanların başarılı olacağı ve kötü duruma düşen Rusya'nın sefil durumu konu edilmiş, Kafkasya'ya ilişkin pek fazla karikatüre yer verilmemiştir.

Anadolu'da bu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde Rusya kontrolündeki Kafkasya'da da durum pek farklı değildi.¹⁴ Karagöz'de Resim 4'teki 22 Şubat 1915 tarihli Kafkasya ile ilgili karikatürde Kafkasya'nın mukaddesatına vurgu yapılarak ortak düşmanı yenme gayreti ve Rusların Kafkasya'dan ayaklarını kesme istek ve inancı ifade edilmiştir. Rusyanın mitolojik sentora benzetildiği karikatürde Almanya elinde üç dişli yaba ile mitolojik bir karakter olarak savaşmaktadır. Karagöz ise Rusya'nın ayağı altındaki "Kafkasya" yazılı toprağı kurtarmak için sentorun ayağını kesme gayretinde resmedilmiştir.

12 Karagöz, 19 Teşrinisani 1330/ 13 Muharrem 1333/ 1 Aralık 1914.

13 Karagöz, 22 Kanunuevvel 1330/ 17 Sefer 1333/ 4 Ocak 1915

14 E. Dayı, Elviye-i Selase'de..., s.27-28.

15 Karagöz, 9 Şubat 1330/22 Şubat 1915.

Resim 5.

10 Şubat 1331/23 Şubat 1916

Karagöz: "Aferin balam, böyle nefis ve kıymetli halıları daima silip süpürmeli ve üzerinde katıyen toz ve pislik bırakmamalı"¹⁶

Resim 7.

14 Mayıs 332/27 Mayıs 1916

Karagöz: "arkadaşlar görüyorsunuz şu herifin elbisesi pek bol ve geniş, rahat edemiyor. El birliğiyle bazı taraflarını düzletelim de bir şeye benzesin"¹⁹

Resim 6.

16 Mart 332/29 Mart 1916

Karagöz: "hiç suratını ekşitme, daha bu bir şey değil asıl azıları bundan sonra çekeceğim"¹⁸

Rusların batı yönünde Erzurum'a doğru ilerledikleri bir dönemde Kafkasya'ya ilişkin bir başka karikatür ise Resim 5'teki 23 Şubat

1916 tarihli. Milletın moral ve motivasyonunu yüksek tutma gayretinde olan Karagöz, bu karikatürde altındaki halının çekilmesiyle tepetaklak olup düşen İngiltere (con kikirik tipiyle) ve Rusya Moskof karakteriyle resmedilmiş, Karagöz ve Hacıvat'ın sevinçle "afirin balam" dediği Azerbaycanlı Türk kardeşinin başarısından duyduğu mutluluk karikatürün konusu olmuştur. Karikatürde o tarihlerde İngiliz ve Rus ortaklığıyla İran ve Azerbaycan'da girişilen faaliyetlerin başarısızlığına gönderme yapılmıştır.

Kafkasya'ya ilişkin başka bir karikatür ise Resim 6'daki 29 Mart 1916 tarihli. Bu karikatürde Moskof'un dişlerini söken Karagöz, kısa bir zaman sonra azı dişini de sökeceğini söylerken, üzerinde Kafkasya yazılı dişi elinde tutar vaziyettedir. Karikatürün çizildiği tarihlerde Ruslar 1916'dan beri başlattıkları taarruzla Karadeniz'i doğudan batıya kadar işgal etmiş, Mart sonuna kadar Bitlis, Muş ve Van'ı ele geçirmişlerdi. Türk karşı taarruzlarının yapıldığı¹⁷ bir dönemde çizilen Karikatür, Türk taarruzlarıyla Rusya'nın yenileceğine olan inancı yansıtmakta ve şimdiye kadar Moskofun birçok dişini söken Türklerin asıl darbeyi de yakında vuracağını belirtmektedir.

Kafkasya ile ilgili bir başka karikatür ise Resim 7'deki 27 Mayıs 1916 tarihli olanıdır. Bu karikatürde son derece büyük bir elbise giyen Moskof'un elindeki makasla yeniden şekillendirmek isteyen Karagöz neşe içindedir. Karagöz Kafkasya yazan kolu kesmeye girişirken Moskof'un diğer kolunda Lehistan ve şapkasında Kırım yazıldığı görülmektedir. Karikatürde sıklıkla dile getirilen Rusya ve ortaklarının yenileceği ve Osmanlı ile müttefiklerinin ise başarı kazanacağı inancı ifade edilirken, kaybedilen toprakların yakında Rusya'dan geri alınacağı da vurgulanmaktadır. Kafkasya yazılı kolu Karagöz'ün kesmesi, bölgede yeniden Türk hakimiyetinin sağlanacağına dair hedefi göstermektedir.

16 Karagöz, 10 Şubat 1331/23 Şubat 1916.

17 Mareşal Fevzi Çakmak, Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi, (Yayına Haz.: Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, Serdar Demirtaş), Ankara, 2005, s.136-162.

18 Karagöz, 16 Mart 332/29 Mart 1916.

19 Karagöz, 14 Mayıs 332/27 Mayıs 1916.

Resim 8.

6 Ağustos 1332/ 19 Ağustos 1916

Karagöz: "Hacivat, bu savlet-i şirane ye can mı dayanır, ya buna takat mi gelir?"²³

Resim 9.

15 Eylül 1333/ 28 Zilkade 1335/ 15 Eylül 1917

Karagöz: "Hacivad yangın pek azim... bu kadar çok su ile sönecek gibi değil, halbuki beriki tulumbanın da borusu yok."²⁸

Karagöz, Çarlık Rusya'nın bir felakete sürüklenmesini, Almanların Rusları perişan edeceği ve Rusya'nın mahvolup dağılacağı dergide sıklıkla ele almıştır. 12 Mart (27 Şubat) 1917'de rejimin çöktüğü güne²⁰ kadar ihtilale giden Rusya'nın zor durumu ele alınırken, gelişmelerin Türkler için iyi sonuçlar getireceği umudu²¹ güçlenmekteydi. Böylece kırk yıldır Rus işgalindeki Elviye-i Selase'nin (Kars, Ardahan, Batum) yeniden Osmanlı/Türk anavatanına katılması, Rusların boşalttığı bölgelerde Ermenilerin yaptığı saldırı ve

kayımlarından Anadolu, Kafkasya ve Azerbaycan'daki Türklerin kurtarılması mümkün olabilecekti.²² Örneğin Resim 8'deki Türklerin başarılı olacağına olan inançla yapılan aşağıdaki karikatürde çok sayıda eli olan Mehmetçik maymun ve ayıları tarumar etmektedir. Bu aylardan birinin üzerinde Kafkasya yazılı olması Rusların Kafkasya'da da perişan edileceğine dair umudu göstermesi yönüyle önemlidir.

İhtilal ile Rusya'nın savaş dışında kalması Kafkasya rekabetinde otorite boşluğunu doldurma yarışını başlatmış ve Kafkasya'da rekabete giren İngiltere, Almanya ve Amerika bölgede çeşitli vaatlerle etnik kartı kullanmışlardı. Rusların Kafkasya'daki hakimiyetinin azalmasıyla boşluğu Türk ve Almanların doldurması İngiltere sömürge hakimiyeti için büyük bir güvenlik sorunu yarattığından Anadolu gibi Kafkasya'da da Ermeniler başta olmak üzere farklı dini ve etnik unsurları kullanarak tehlikeyi savuşturmak daha etkin bir yol olarak görüldü. 1917'den sonraki bu İngiliz politikası dünya savaşının bitmesinden sonra da devam etti ve bağımsız Ermenistan vaadinin sınırları içine konulan Anadolu ve Kafkasya'da Ermeniler buradaki Müslümanları ve Türkleri yok etmeye devam ettiler.²⁴

Çarlık Rusya'nın yıkılmasından sonra kurulan yeni Rusya'yı yani Sovyet Rusya'yı Moskof ve ayı karakteriyle ifade eden Karagöz bazen Kerensky gibi devlet adamı karakterlerini de kullanmıştır. Bolşevik ihtilalinden sonra da Rusya'da meydana gelen kargaşayı, itilaf devletlerinin Rusya'yı yanlarında tutma çabaları, Rusya'nın daha da kötü duruma düşerek çözülüp yok olacağı öngörüsü karikatürlerde konu edinilmiştir. Savaş karşıtı söylemlerle iktidara gelen Bolşeviklerin²⁵ propagandaları kasım ayından itibaren dünyada etkisini göstermesine ve sosyalist devrimlerin şekillenmesine neden olduğu halde Karagöz karikatürlerinde sosyalist söyleme rastlanmadığı gibi, devrimin dünyaya zarar vereceği düşüncesini öne çıkarılmıştır. Örneğin Resim 9'daki 15 Eylül 1917 tarihli karikatürde sulhu sağlamak için ateşe su atan cılız girişimlere rağmen Rusların tulumba ile su yerine hava püskürterek ateşi daha da körükleedikleri gösterilerek barış propagandasına rağmen aksine hareket ettikleri anlatılmıştır. Oysa bu dönemde savaşa hemen son verileceğini duyuran Lenin'in Barış Dekreti ile ilhaksız, tazminatsız ve demokratik bir barış yapılması beklentisi yoğunlaşmıştı. Bu atmosfere rağmen Kafkasya'da İngilizlerin siyaseti bölgedeki trajedi ve katliamın artmasına neden olurken, 28 Kasım 1917'de kurulan Transkafkasya geçici hükümeti Erzincan mübarekesiyle Türk-Rus savaşını bitirmiş²⁶ gibi görünse de bölgeye barış gelmemiştir. Özellikle Rusları kendi yanında savaşta tutmaya çalışan İngilizler Kafkasya'da Türkleri durdurabilmek ve oyalamak için silahlandırdıkları Ermenileri Kafkasya'da destekleyerek Türkleri çok geniş bir bölgede yoğun bir saldırıya maruz bırakmışlardı. Bölgede sivillerin Ermeni askerlerince katledilmesi üzerine Şubat 1918'de Türk ileri hareketi başlamış ve Bakü'ye kadar ulaşmıştı.²⁷

Karagöz karikatürlerinde Rus devrimine ilişkin hakim görüş, olumsuz gelişmelerin yaşanacağı bir ortamda yeni kurulan Sovyet Rusya'nın pek güçlü olmadığı ve yakında dağılacağı öngörüsü et-

20 Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, 1998, s. 23.

21 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s. 320-321.

22 İ. Eyyupoğlu, *Elviye-i Selase'de İdari Teşkilatlanma*, s.34,50-51.

23 Karagöz, 6 Ağustos 1332/ 19 Ağustos 1916.

24 Tolga Başak, "İngiltere'nin Kafkasya Politikası ve Ermeni Sorunu (1917-1918)", *Ermeni Araştırmaları*, 45, 2013, s.96-98.

25 A.N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 325-326.

26 T. Başak, "İngiltere'nin Kafkasya Politikası...", s.96-98.

27 T. Başak, "İngiltere'nin Kafkasya Politikası...", s.110.

28 Karagöz, 15 Eylül 1333/ 28 Zilkade 1335/ 15 Eylül 1917.

Resim 10.

8 Temmuz 1338/1922 (Tuna boyunda Rus orduları toplanırken)

Hacivat: "moskofeski moskof, öyle bir şişmiş ki Balkan hükümetleri yanında köstebek gibi kalıyor.

Karagöz: bu şişme pek hayırlı alamet değil ama Hacivat, bereket o tarafta yerimiz yok"³⁰

Resim 11.

24 Şubat 1339/ 1923

Hacivat: "Şu Avrupalılar on beş yıldır bize hasta adam, hasta adam, ha öldü ha ölecek diyorlardı. Ne dediler, Ne oldu"

Karagöz: "Yine dedikleri oldu, Osmanlı saltanatı öldü, Türk milleti dirildi. Binaenaleyh Avrupa'nın en genç, en dinç hükümeti de yine Türkler oldu"³¹

rafında şekillenmiştir. Ancak Karagöz karikatürlerinde Türk ileri hareketi, barış görüşmeleri hatta 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması, Kafkasya'da kurulan devletler, Ermeni ve Gürcülerin Türklere yaptığı zulüm ve kıyımlar, Elviye-i Selase'deki halk oylaması ve İngilizlerin Kafkasya'da yaptıklarına ilişkin konular doğrudan karikatürlere yansımamıştır. Oysaki 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk antlaşmasıyla Rusya, 1878'den itibaren işgal ettiği

Elviye-i Selase'den bir halk oylaması ile çekilmeyi kabul etmiş, ancak birkaç ay sonra imzalanan Mondros mütarekesiyle Türkler bölgeyi boşaltmışlardı. İngilizler Bakü, Batum ve Tiflis'i işgal ederek Kafkasya'da hakimiyet kurmuş ve bölgedeki çatışmaları kendi lehine körüklemişti²⁹. Kafkasya'da İngilizler daha önce Rusların yaptığı gibi gayrimüslim unsurları bölgedeki hakimiyetleri için maşa olarak kullanma yoluna giderek Müslümanları ve Türkleri yeniden Ermeni ve Gürcülerin saldırı, zulüm, kıyım ve toplu katliamlarına maruz bırakmışlardı. Bu süreç, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ve 1920 Doğu hareketine izin vermesiyle kısmen bitirilmiş, Kars ve Ardahan anavatana katılırken Kafkasya'daki geniş bir coğrafyada kargaşa ve huzursuzluk devam etmiştir. Sonuçta Mayıs 1918'de Kafkasya'da kurulan üç devletin (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) 1920'de Sovyet Rusya'nın kontrolüne girmesiyle Kafkasya'da kontrol yeniden Rusların eline geçmiştir. Ayrıca Türkiye Devleti'nin doğu sınırlarının belirlendiği 3 Aralık 1920 Gümrü, 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları'yla 1921'de bölgenin bir kısmında huzur sağlanmıştır.

İki ülke arasında yapılan antlaşmalar ve Kafkasya'nın kontrolünün Sovyet Rusya'ya geçmesiyle Türkiye'nin yeni komşusu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olmuştur. İki ülke arasında imzalanan 1925 tarihli Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması'yla önemli bir sorun yaşanmayan Sovyet Rusya ile 1945'de Rusya'nın saldırgan tutumunu dolayısıyla ilişkiler bozulmuştur. İyi komşuluk ilişkilerinin sürdüğü bu dönemde Kafkasya konusu Karagöz karikatürlerine pek yansımamıştır. Bu arada Karagöz karikatürlerinde 1918'den itibaren 1922'ye kadar bölgeye ilişkin pek fazla bilginin olmadığı görülmektedir. Bunun temel nedeni 1918'de Mondros Mütarekesi'nden sonra basının kalbi İstanbul'un ve Anadolu'da birçok yerin İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlılarca işgal edilmesi ve basına uygulanan yoğun itilaf sansürüdür. Sürekli sansüre uğrayan Karagöz, itilaf devletlerinin onaylamadığı herhangi bir haberi yayınlamadığı için Sovyet Rusya'ya ilişkin karikatürler de 1922'den itibaren çıkabilmiştir.

1922-23 yıllarına ilişkin Sovyet Rusya ile ilgili karikatürlerde genellikle, Dünya Savaşı sonrası uluslararası barış arayışlarında Türkiye'nin yanında yer alan Sovyet Rusya figürü kullanılmıştır. Bazen moskof denilse de artık Çiçerin veya Lenin gibi devlet adamları karakteriyle temsil edilen Sovyet Rusya'nın Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri sürdürdüğü bu dönemde Lozan görüşmeleri ve Antlaşmasına ilişkin karikatürlerde yer aldığı görülmektedir. Ancak Karagöz karikatürlerinde Rusya ve Rusların değişmeyen niteliklerine gönderme yapıldığı da gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin Rusya'nın Bulgaristan üzerindeki baskılarının sert üslupla eleştirildiği karikatürlerden biri olan Resim 10'daki 8 Temmuz 1922 tarihli karikatürde adı çarlık da olsa Sovyet de olsa "moskof eski moskof" denilerek yüzlerce yıllık tarih özetlenmiş ve Rusların değişmeyen tarihi politik karakterine vurgu yapılmıştır.

Şubat 1923 tarihli karikatürde Lozan görüşmeleri öne çıkarken Türkiye'yi destekleyen Sovyet Rusya karikatürlerinden biri olan Resim 11'deki 24 Şubat 1923 tarihli çizimde Lozan görüşmelerine vurgu yapılarak; silahını elinden bırakmayan Mehmetçik ile tasvir edilen Türkiye'nin arkasında Sovyet Rusya durmaktadır. Onların karşısında Avrupalı devletler kol değnekli, bastonlu ve yürüteçle İngiltere, Fransa, Yunanistan ve İtalya perişan halleriyle tasvir edilmektedir. Yeni Türk devletinin başarı ve gücüne olan inancın yansıtıldığı karikatürde dönemin iç ve dış gelişmeleri adeta özetlenmiştir.

29 T. Başak, "İngiltere'nin Kafkasya Politikası...", s. 120.

30 Karagöz, 8 Temmuz 1338/1922

31 Karagöz, 24 Şubat 1339/ 1923.

Resim 12.

6 Eylül 1340/1924 (Rusya'da kıyam)

Karagöz: "ha gayret Moskof dayı, elindeki tırpan balkanlarda işlemedi ama kendi toprağında işe yaradı. Tırpana kuvvet geç bakalım geç, tükenebilirsen sen de rahat dünya da"³²

Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler kurulmasına, antlaşmalar imzalanmasına rağmen Türkiye aleyhine olabilecek faaliyetlerin dikkatle takip edildiği görülmektedir. Kuruluş sürecinde olduğu gibi sonrasında da sosyalist propagandasını sürdüren Sovyet Rusya, Avrupa'da toplumsal olayların yaşanmasına hatta hükümet darbeleri yapılmasına vesile olmuştur. Ayrıca bu dönemde, Türkiye gibi sömürgeci kapitalist blokla savaşan Sovyet Rusya, Türkiye'nin de sovyetleştirilebilme ihtimalini göz ardı etmiyor olmalıdır. Sovyet Rusya'nın Bolşevik politikasına karşı son derece uyanık ve duyarlı olan Karagöz, karikatürlerinde Bolşevik propagandası veya sosyalist seviciliği yapmamış, tersine henüz nasıl bir rejim ve yönetim şekli olduğu tam olarak sinanmamış bu duruma temkinli, gerçekçi ve tutarlı bir yaklaşım ile bakmıştır. Hatta Rusya'nın güçlendiğinde içeride ve dışarıda acımasız olabileceğini daha 1920'li yıllardan itibaren görmeye başlayan Karagöz'ün Resim 12'deki 6 Eylül 1924 tarihli karikatürü, iki ülke ilişkisinde dikkati elden bırakmamak gerektiğini gösterir örneklerden biridir. Ayrıca bu karikatürde Moskof'un elindeki tırpanla ülkesinde yaptığı kıyımı ele alırken, Sovyetlerin gelecekte dünya için tehlike arz edebileceği "Tırpana kuvvet geç bakalım geç, tükenebilirsen sen de rahat dünya da" sözleriyle anlatılmak istenmiştir.

İki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerini kuran 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'yla Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında barışçıl bir dönem başladı. 1925 tarihli Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması'yla iki ülke arasındaki ilişkiler iyice pekiştirildi. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'na kadar inişli çıkışlı olsa da sürdürüldü. 1942'de Rusların Almanlara karşı başarı kazanması ile Türkiye üzerindeki Sovyetler Birliği baskısı arttı. İyi ilişkiler Şubat 1945'ten itibaren Yalta Konferansı'ndan sonra Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak talebi ve saldırgan üslubu ile iyice bozuldu.³³ İki ülke arasındaki

ilişkilerin bozulmasına kadar Karagöz karikatürlerinde iki ülkenin dostluğu ele alınırken³⁴ Sovyet Rusya'nın sosyalist propagandasına karşı da dikkatli olunduğu görülmektedir.

Sonuç

Türk sözlü mizah geleneğinin önemli kahramanlarından Karagöz ve Hacivat karakterleriyle hayat bulan Karagöz dergisi, dönemin askeri, siyasi ve sosyal gelişmelerini mizahi üslupla kamuoyuna sunmuştur. Karagöz dergisinde Kafkasya konusuyla alakalı işlenen esas karakter Rusya'dır. Dolayısıyla uzun yıllar devam eden Osmanlı-Rus mücadelesi, I. Dünya Savaşı'nda Sarıkamış taarruzuyla şekillenen Kafkas cephesi, 1917 Bolşevik devrimi ile yıkılan Çarlık Rusya'nın içine düştüğü durum, yeni kurulan Sovyet Rusya'nın yapılına süreci ve Türkiye ile olan ilişkileri karikatürlere yansımıştır. Birkaç yıl içinde birçok farklı gelişmenin yaşandığı hareketli bir süreçte Kafkasya'daki gelişmelerin Türk basınının önemli süreli yayınlarından biri olan Karagöz dergisine de yansıdığı görülmektedir.

Kafkasya küçük grupların çatışma alanı olduğu gibi büyük güçlerin de çarpıştığı bir bölge olduğundan Ruslar, Türkler, İngilizler, Almanlar başta olmak üzere birçok devletin tarihinde veya hedefinde yer bulmuştur. Kafkasya'da değişen dengelere göre ezeli düşmandan iyi komşuya dönüşen hatta şartların zorladığı müttefikliği yaşayan Türkiye ve Rusya devletlerinin ilişkileri Karagöz karikatürlerinde "aynı moskof" anlayışıyla verilirken Bolşevik propagandanın tehlikesinin sezildiği, genellikle temkinli bir yaklaşımla iki ülke ilişkilerinin ele alındığı görülmektedir. 1908'den itibaren Rusları karikatürlerinde işleyen Karagöz dergisi, 1918'de başlayan Anadolu'daki itilaf işgalinden dolayı sansüre uğradığından Türk Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra özgürce haberlerine başlayabildiği için artık Rusya'nın faaliyetlerine de yer vermiştir. Böyle Karagöz'de yeni Rusya'nın kurulma sancılarının Kafkasya'daki yansımaları dolaylı olarak yani Türk-Rus ilişkileri bağlamında karikatürlere yansıtılmış, doğrudan Kafkasya üzerinde durulmamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-review.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Başak, T. (2013). İngiltere'nin Kafkasya politikası ve Ermeni sorunu (1917-1918). *Ermeni Araştırmaları*, 45, 93-125.
- Çakmak, M. F. (2005). *Birinci Dünya Savaşında doğu cephesi* (Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, Serdar Demirtaş, Eds.). Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınevi.
- Çeviker, T. (1991). *Gelişim sürecinde Türk karikatürü*. Adam Yayıncılık.
- Dayı, E. (1991). *Elviye-i selase'de (Kars, Ardahan ve Batum) milli teşkilatlanma* [Doktora Tezi].
- Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den istekleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9, 119-135.

32 Karagöz, 6 Eylül 1340/1924.

33 Sabit Dokuyan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliğinin Türkiye'den İstekleri", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi 9, 18 (Güz 2013), s. 119-135.

34 Gözde Sevil Kılıçer, Karagöz (1930-1938) Siyahi Mizahi Bir Halk Gazetesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005, s. 162-164.

- Eyyupoğlu, İ. (2003). *Elviye-i selase'de idari teşkilatlanma (1918-1921)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi].
- Karagöz. (1330, 25 Teşrinievvel/ 1332, 18 Zilhicce / 1914, 7 Kasım).
- Karagöz. (1330, 19 Teşrinisani / 1333, 13 Muharrem / 1914, 1 Aralık).
- Karagöz. (1330, 22 Kanunuevvel / 1333, 17 Sefer/1915, 4 Ocak).
- Karagöz. (1330, 9 Şubat / 1915, 22 Şubat).
- Karagöz. (1331, 10 Şubat / 1916, 23 Şubat).
- Karagöz. (332, 16 Mart / 1916, 29 Mart).
- Karagöz. (332, 14 Mayıs / 1916, 27 Mayıs).
- Karagöz. (332, 6 Ağustos / 1916, 19 Ağustos).
- Karagöz. (1333, 15 Eylül /1335, 28 Zilkade /1917, 15 Eylül).
- Karagöz. (1338/1922, 8 Temmuz).
- Karagöz. (1339/ 1923, 24 Şubat).
- Karagöz. (1340/1924, 6 Eylül).
- Kılıç, S. (1998). *Türk-Sovyet ilişkilerinin doğuşu. Ülke Kitapları*.
- Kılıçer, G. S. (2005). *Karagöz (1930-1938) siyahi mizahi bir halk gazetesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi].
- Kırzioğlu, F. (1953). *Kars tarihi*. Işıl Matbaası.
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sarı, M. (2010). *Türkiye-Kafkasya ilişkilerinde Batum (1917-1921)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi].
- Sarıkaya, M. (2020). Karagöz karikatürlerinde 1917 Rus Bolşevik Devrimi. *Atatürk Dergisi*, 9(2), 199-219.
- Saydam, A. (1990). Rusya'nın Kafkasyayı işgali. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 243-261.